

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI

ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК

REVIEW OF LAW SCIENCES

huquqiy ilmiy-amaliy jurnal

правовой научно-практический журнал

legal scientific-practical journal

2024-yil 4-son

VOLUME 8 / ISSUE 4 / 2024

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2024.8.4.

ISSN 2181-919X

E-ISSN 2181-1148

DOI: 10.51788/TSUL.ROLS

Crossref
Content
Registration

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

"Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences" huquqiy ilmiy-amaliy jurnali O'zbekiston matbuot va axborot agentligi tomonidan 2020-yil 22-dekabrda 0931-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi jurnallari ro'yxatiga kiritilgan.

Mualliflik huquqlari Toshkent davlat yuridik universitetiga tegishli. Barcha huquqlar himoyalangan. Jurnal materiallaridan foydalanish, tarqatish va ko'paytirish muassis ruxsati bilan amalga oshiriladi.

Sotuvda kelishilgan narxda.

Nashr bo'yicha mas'ul:

O. Choriyev

Muharrirlar:

Y. Yarmolik, Y. Mahmudov,
E. Mustafayev, K. Abduvaliyeva,
F. Muhammadiyeva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Musahhih:

S. Rasulova

Texnik muharrir:

U. Sapayev

Dizayner:

D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar,
Sayilgoh ko'chasi, 35.
Tel.: (0371) 233-66-36 (1169)

Veb-sayt: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1385.

Nashriyot litsenziyasi

№ 174625, 29.11.2023-y.

Jurnal 24.12.2024-yilda
bosmaxonaga topshirildi.
Qog'oz bichimi: A4.
Shartli bosma tabog'i: 5
Adadi: 100. Buyurtma: № 158.

Bosmaxona litsenziyasi

29.11.2023 № 174626

TDYU bosmaxonasida chop etildi.

Bosmaxona manzili:
100047. Toshkent shahri,
Sayilgoh ko'chasi, 37.

© Toshkent davlat yuridik universiteti

BOSH MUHARRIR

I. Rustambekov – Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.v.b., yuridik fanlar doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

B. Xodjayev – Toshkent davlat yuridik universiteti ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

MAS'UL MUHARRIR

O. Choriyev – Toshkent davlat yuridik universiteti Tahririy-nashriyot bo'limi boshlig'i

TAHRIR HAY'ATI A'ZOLARI

A. Saidov – Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazining direktori, yuridik fanlar doktori, professor (Toshkent, O'zbekiston)

E. Juchniewicz – Gdansk universiteti professori, huquq doktori (Gdansk, Polsha)

A. Younas – yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Pekin, Xitoy)

O. Okyulov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

J. Nematov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

Sh. Asadov – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Aminjonova – O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

M. Rahimov – Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (Toshkent, O'zbekiston)

O. Narzullayev – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

B. Murodov – O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi akademiyasi professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

A. Muxamedjanov – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori (Toshkent, O'zbekiston)

N. Niyazova – Toshkent davlat yuridik universiteti professori v.b., pedagogika fanlari nomzodi (Toshkent, O'zbekiston)

**УЧРЕДИТЕЛЬ: ТАШКЕНТСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ**

Правовой научно-практический журнал «Вестник юридических наук – Yuridik fanlar axborotnomasi – Review of Law Sciences» зарегистрирован Агентством печати и информации Узбекистана 22 декабря 2020 года с удостоверением № 0931.

Журнал включён в перечень журналов Высшей аттестационной комиссии при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан.

Авторские права принадлежат Ташкентскому государственному юридическому университету. Все права защищены. Использование, распространение и воспроизведение материалов журнала осуществляется с разрешения учредителя.

Реализуется по договорной цене.

Ответственный за выпуск:
О. Чориев

Редакторы:

Е. Ярмолик, Й. Махмудов,
Э. Мустафаев, К. Абдувалиева,
Ф. Мухаммадиева, М. Шарифова,
Ш. Бекназарова

Корректор:

С. Расулова

Технический редактор:

У. Сапаев

Дизайнер:

Д. Ражапов

Адрес редакции:

100047. Город Ташкент,
улица Сайилгох, 35.
Тел.: (0371) 233-66-36 (1169)

Веб-сайт: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Подписной индекс: 1385.

Издательская лицензия

от 29.11.2023 г № 174625

Журнал передан в типографию
24.12.2024.

Формат бумаги: А4.

Усл. п. л. 5. Тираж: 100 экз.

Номер заказа: 158.

Лицензия типографии

от 29.11.2023. № 174626

Отпечатано в типографии

Ташкентского государственного
юридического университета.

100047, г. Ташкент, ул. Сайилгох, дом 37.

© Ташкентский государственный
юридический университет

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

И. Рустамбеков – доктор юридических наук, профессор, врио ректора Ташкентского государственного юридического университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

В. Ходжаев – доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе и инновациям Ташкентского государственного юридического университета

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

О. Чориев – начальник редакционно-издательского отдела Ташкентского государственного юридического университета

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ

А. Саидов – доктор юридических наук, профессор, директор Национального центра по правам человека Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

Э. Юхневич – доктор права, профессор Гданьского университета (Гданьск, Польша)

А. Юнас – доктор философии по юридическим наукам (Пекин, Китай)

О. Окюлов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ж. Нематов – доктор юридических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Ш. Асадов – доктор юридических наук, профессор Академии государственного управления при Президенте Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Аминжонов – доктор юридических наук, доцент Правоохранительной академии Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

М. Рахимов – доктор философии по юридическим наукам, доцент Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

О. Нарзуллаев – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

В. Муродов – доктор юридических наук, профессор Академии МВД Республики Узбекистан (Ташкент, Узбекистан)

А. Мухамеджанов – доктор юридических наук, профессор Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Н. Ниязова – кандидат педагогических наук, и. о. профессора Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

**FOUNDER: TASHKENT STATE
UNIVERSITY OF LAW**

“Yuridik fanlar axborotnomasi – Вестник юридических наук – Review of law sciences” legal scientific-practical journal was registered by Press and Information Agency of Uzbekistan on December 22, 2020, with certificate number 0931.

The journal is included in the list of journals of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan. Copyright belongs to Tashkent State University of Law. All rights reserved. Use, distribution and reproduction of materials of the journal are carried out with the permission of the founder.

Agreed-upon price.

Publication Officer:

O. Choriev

Editors:

Y. Yarmolik, Y. Makhmudov,
E. Mustafaev, K. Abduvalieva,
F. Mukhammadieva, M. Sharifova,
Sh. Beknazarova

Proofreader:

S. Rasulova

Technical editor:

U. Sapaev

Designer:

D. Rajapov

Publishing department address:

100047. Tashkent city,
Sayilgokh street, 35.
Phone: (0371) 233-66-36 (1169)

Website: review.tsul.uz

E-mail: reviewjournal@tsul.uz

Subscription index: 1385.

Publishing license

№ 174625, 29.11.2023.

The journal is submitted to the Printing house on 24.12.2024.

Paper size: A4.

Cond.p.f: 5.

Units: 100. Order: № 158.

Printing house license

№ 174626, 29.11.2023.

Published in the Printing house of
Tashkent State University of Law.
100047. Tashkent city, Sayilgokh street, 37.

© Tashkent State University of Law

CHIEF EDITOR

I. Rustambekov – Acting Rector of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

DEPUTY EDITOR

B. Xodjaev – Deputy Rector for Scientific Affairs and Innovations of Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor

EXECUTIVE EDITOR

O. Choriev – Head of the Publishing Department of Tashkent State University of Law

EDITORIAL BOARD MEMBERS

A. Saidov – Director of the National Centre for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor (Tashkent, Uzbekistan)

E. Juchniewicz – Professor of the University of Gdansk, Doctor of Law (Gdansk, Poland)

A. Younas – Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Beijing, China)

O. Okyulov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

J. Nematov – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

Sh. Asadov – Professor of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Aminjonova – Associate Professor of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

M. Rakhimov – Associate Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Philosophy (PhD) in Law (Tashkent, Uzbekistan)

O. Narzullaev – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

B. Murodov – Professor of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

A. Muxamedjanov – Professor of Tashkent State University of Law, Doctor of Law (Tashkent, Uzbekistan)

N. Niyazova – Acting Professor of Tashkent State University of Law, Candidate of Pedagogical Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

MUNDARIJA

12.00.02 – KONSTITUSIYAVIY HUQUQ. MA’MURIY HUQUQ. MOLIYA VA BOJXONA HUQUQI

8 **AXROROV ADXAMJON ASRORKUL O’G’LI**

Davlat ekologik nazoratini amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy jihatlar

12.00.03 – FUQAROLIK HUQUQI. TADBIRKORLIK HUQUQI. OILA HUQUQI. XALQARO XUSUSIY HUQUQ

22 **XABIBULLAYEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**

Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplarini takomillashtirish masalalari

35 **USMONOVA MUNISXON YO’LDOSH QIZI**

Nizoli va o’z-o’zidan haqiqiy bo’lmagan bitimlar: yangi klassifikatsiya

45 **SHAIMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**

Raqamli obyektlar va meros ochilgan joy: transchegaraviy merosga da’vatlar

55 **LAPASOV ASLIDDIN TO’LQIN O’G’LI**

Virtual makonda mualliflik huquqini himoya qilish va javobgarlik masalalari

12.00.10 – XALQARO HUQUQ

66 **VALIJONOV DALER DILSHODOVICH**

Korrupsiyaga qarshi kurashish bo’yicha Osiyo kelajagi: Osiyoda o’zaro hamkorlik va ishonch choralari konferensiyasi uchun g’oyalar

74 **XUDOYNAZAROV DADAXON AVAZ O’G’LI**

Fuqarolik va iqtisodiy protsessda sudya yordamchisining huquqiy maqomi

12.00.12 – KORRUPSIYA MUAMMOLARI

81 **MELIYEV XUDOYOR XURRAMOVICH**

Litsenziyalash tizimi islohotida korrupsiyaga qarshi kurashish omilini kuchaytirish

СОДЕРЖАНИЕ

12.00.02 – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО.
ФИНАНСОВОЕ И ТАМОЖЕННОЕ ПРАВО

- 8 **АХРОРОВ АДХАМЖОН АСРОРКУЛ УГЛИ**
Организационно-правовые аспекты осуществления государственного экологического контроля

12.00.03 – ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО. ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО. СЕМЕЙНОЕ ПРАВО.
МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО

- 22 **ХАБИБУЛЛАЕВ ДАВЛАТЖОН ЮЛЧИБОВЕВИЧ**
Вопросы совершенствования принципов гражданского судопроизводства
- 35 **УСМОНОВА МУНИСХОН ЮЛДОШ КИЗИ**
Оспоримые и ничтожные сделки: новая классификация
- 45 **ШАЙМАРДАНОВА ДИЛАФРУЗ ДИЛМУРАТОВНА**
Цифровые объекты и место открытия наследства: вызовы трансграничного наследования
- 55 **ЛАПАСОВ АСЛИДДИН ТУЛКИН УГЛИ**
Вопросы защиты авторских прав и ответственности в виртуальном пространстве

12.00.10 – МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

- 66 **ВАЛИЖОНОВ ДАЛЕР ДИЛШОДОВИЧ**
Будущее Азии против коррупции: идеи для Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии
- 74 **ХУДОЙНАЗАРОВ ДАДАХОН АВАЗ УГЛИ**
Правовой статус помощника судьи в гражданском и экономическом процессе

12.00.12 – ПРОБЛЕМЫ КОРРУПЦИИ

- 81 **МЕЛИЕВ ХУДОЁР ХУРРАМОВИЧ**
Усиление антикоррупционного фактора в реформе системы лицензирования

CONTENTS

12.00.02 – CONSTITUTIONAL LAW. ADMINISTRATIVE LAW. FINANCE AND CUSTOMS LAW

- 8 **AKHROROV ADKHAMJON ASRORKUL UGLI**
Organizational and legal aspects of implementation of state environmental control

12.00.03 – CIVIL LAW. ENTREPRENEURSHIP LAW. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- 22 **KHABIBULLAEV DAVLATJON YULCHIBOYEVICH**
Issues of improving the principles of civil proceedings
- 35 **USMANOVA MUNISKHON YULDOSH KIZI**
Disputed and void transactions: a new classification
- 45 **SHAYMARDANOVA DILAFRUZ DILMURATOVNA**
Digital objects and legacy opening: cross-border heritage calls
- 55 **LAPASOV ASLIDDIN TULKIN UGLI**
Copyright protection and liability issues in virtual space

12.00.10 – INTERNATIONAL LAW

- 66 **VALIJONOV DALER DILSHODOVICH**
The future of Asia against corruption: ideas for the conference on interaction and confidence building measures in Asia
- 74 **KHUDOYNAZAROV DADAHON AVAZ UGLI**
Legal status of the assistant judge in civil and economic proceedings

12.00.12 – CORRUPTION PROBLEMS

- 81 **MELIYEV KHUDOYOR KHURRAMOVICH**
Strengthening the anti-corruption factor in the reform of the licensing system

Kelib tushgan / Получено / Received: 05.11.2024
Qabul qilingan / Принято / Accepted: 13.12.2024
Nashr etilgan / Опубликовано / Published: 24.12.2024

DOI: 10.51788/tsul.rols.2024.8.4./BZGJ4744

UDC: 347.9(045)(575.1)

FUQAROLIK SUD ISHLARINI YURITISH PRINSIPLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Xabibullayev Davlatjon Yulchiboyevich,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Fuqarolik protsessual va iqtisodiy
protsessual huquqi kafedrası mudiri,
yuridik fanlar doktori, professor
ORCID: 0000-0002-8355-3983
e-mail: davlat.xabibullayev@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari, ularni takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy tahlil etilgan. Unda fuqarolik sud ishlarini yuritishda qonuniylik prinsipi tushunchasi va uning ahamiyati bo'yicha huquqshunos olimlarning fikrlari tahlil etilib, ushbu prinsip tushunchasiga ilmiy ta'rif ishlab chiqilgan. Xususan, fuqarolik protsessini boshlab beruvchi, harakatga keltiruvchi erkin huquq prinsipi hamda taraflarning tortishuvchilik prinsipi va ularning sud amaliyotida tutgan o'rni, bu boradagi huquqshunos olimlarning fikr-mulohazalari ilmiy nazariy tahlil etilgan va xorijiy davlatlar fuqarolik protsessual qonunchiligi qiyosiy o'rganib chiqilib, ilmiy-nazariy xulosalar va takliflar berilgan. Maqolada muallif protsessual huquqlarni suiiste'mol qilmaslik masalasiga alohida e'tibor qaratgan va uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlagan. Shuningdek, protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish nimalarda namoyon bo'lishi tahlil qilinib, bu boradagi ilmiy-nazariy tushunchalar o'rganilgan va ushbu tushunchaga ilmiy ta'rif ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari bo'yicha xorijiy davlatlar, jumladan, Yaponiya, Gretsiya, Bolgariya, Germaniya Konstitutsiyalari hamda Rossiya, Estoniya, Armaniston, Ukraina, Belarus, Qozog'iston, Qirg'iziston Respublikalari fuqarolik protsessual qonunchiliklari milliy fuqarolik protsessual qonunchiligi bilan qiyosiy o'rganilgan. Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplarini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-nazariy xulosalar, taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari, qonuniylik, erkin huquq (dispozitivlik), protsessual huquqlarni suiiste'mol qilmaslik, odil sudlov, sudya, tortishuvchilik, taraflarning tenghuquqliligi

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРИНЦИПОВ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

Хабибуллаев Давлатжон Юлчибоевич,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой «Гражданское процессуальное
и экономическое процессуальное право»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье проведён научно-теоретический анализ принципов гражданского судопроизводства и вопросов их совершенствования. В ней анализируются взгляды учёных-правоведов на понятие принципа законности и его значение в гражданском судопроизводстве, выработано научное понятие этого принципа. Кроме того, проведён научно-теоретический анализ принципа свободного права, иницирующего гражданский процесс и движущего им, принципа состязательности сторон и их роли в судебной практике, а также сравнительный анализ гражданского процессуального законодательства зарубежных стран, даны соответствующие научно-теоретические выводы и предложения. В статье автор уделил особое внимание вопросу незлоупотребления процессуальными правами и определил его специфику. Также был проанализирован аспект проявления злоупотребления процессуальными правами, изучены научно-теоретические концепции по этому вопросу и разработано научное определение этого понятия. При этом изучались принципы гражданского судопроизводства в конституциях Японии, Греции, Болгарии, Германии и гражданском процессуальном законодательстве таких стран, как Россия, Эстония, Армения, Украина, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, в сравнении с национальным гражданским процессуальным законодательством. Выдвинуты научно-теоретические выводы, предложения и рекомендации, направленные на совершенствование принципов гражданского судопроизводства.

Ключевые слова: принципы гражданского судопроизводства, законность, право на свободу (диспозитивность), ненадлежащее использование процессуальных прав, правосудие, судья, спор, равноправие сторон

ISSUES OF IMPROVING THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEEDINGS

Khabibullaev Davlatjon Yulchiboyevich,
Head of the Department of Civil Procedural
and Economic Procedural Law,
Tashkent State University of Law,
Doctor of Science in Law, Professor

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the principles of civil proceedings and issues of their improvement. It analyzes the views of legal scholars on the concept of the principle of legality in civil proceedings and its significance and develops a scientific definition of the concept of this principle. In particular, the principle of free law, which initiates and drives the civil process, as well as the principle of adversarial proceedings of the parties and their role in judicial practice, the opinions of legal scholars in this regard are scientifically and theoretically analyzed, and the civil procedural legislation of foreign countries is comparatively studied, scientific and theoretical conclusions and proposals are given. In the article, the author pays special attention to the issue of non-abuse of procedural rights and identifies its specific features. In addition, the manifestations of abuse of procedural rights were analyzed, scientific and theoretical concepts in this regard were studied, and a scientific definition of this concept was developed. At the same time, the principles of civil proceedings in the constitutions of foreign countries, including Japan, Greece, Bulgaria, Germany, as well as the civil procedural legislation of Russia, Estonia, Armenia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan, and the Kyrgyz Republic, have been studied in comparison with national civil procedural legislation. Scientific and theoretical conclusions, proposals, and recommendations aimed at improving the principles of civil proceedings have been put forward.

Keywords: principles of civil procedure, legality, free law (dispositivity), non-abuse of procedural rights, fair trial, judge, adversarial, equality of parties

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 13-moddasiga muvofiq, O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa ajralmas huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi. Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi.

Bu esa fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning eng samarali, ta'sirchan va demokratik usullaridan biri bo'lgan sud orqali himoyani mumkin qadar kengaytirish, sud tizimining demokratik asoslarini isloh qilish va yanada chuqurlashtirish, sud ishlarining to'g'ri va o'z vaqtida ko'rib chiqilishini ta'minlash, fuqarolarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirishga qaratilgan sud-huquq islohotlarini amalga oshirishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, har kimga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlarining hamda boshqa tashkilotlarning, ular mansabdor shaxslarining qonunga xilof qarorlari, harakatlari va harakatsizligi ustidan sudga shikoyat qilish huquqi kafolatlanadi (55-modda).

Mazkur konstitutsiyaviy norma O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 3-moddasida ham o'z ifodasini topgan. Unga ko'ra, har qanday manfaatdor shaxs buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqi yoxud qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatinii himoya qilish uchun fuqarolik sud ishlarini yuritish to'g'risidagi qonunchilikda belgilangan tartibda sudga murojaat qilishga haqli.

“Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” prinsipiga asosan ishlab chiqilgan va yettita ustuvor yo'nalishdan iborat 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini “Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi prinsiplarini taraqqiyotning eng asosiy va za-

rur shartiga aylantirish” nomli II yo'nalishida ham fuqarolarning odil sudlovga erishish darajasini oshirish masalalari nazarda tutilgan.

Odil sudlovni amalga oshirishda asosiy qoidalar sifatida prinsiplarning o'rni beqiyos. Biroq ta'kidlash joizki, sud amaliyotida fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplarini amaliyotga tatbiq etishda nazariy va amaliy muammolar ham kelib chiqmoqda. Chunki fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplarini takomillashtirish, sud ishini yuritishning protsessual mexanizmini takomillashtirish maqsadida fuqarolik protsessual qonunchilikka yangi prinsiplarni kiritish davr talabidir.

Material va metodlar

Tadqiqot doirasida huquqiy fanlarda ilmiy metodlar: tizimli-huquqiy tahlil, taqqoslash, qiyosiy-huquqiy, induksiya va deduksiya kabi usullar qo'llangan.

Tadqiqot natijalari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida ko'rsatilganidek, O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi. Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to'g'ridan to'g'ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasining “Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida”gi Qonuni 8-moddasiga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlarining so'zsiz ustuvorligi tan olinadi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatning butun hududida oliy yuridik kuchga ega, to'g'ridan to'g'ri amal qiladi va yagona huquqiy makonning asosini tashkil etadi. oliy yuridik kuchga ega va O'zbekiston Respublikasining butun hududida qo'llanadi.

O'zbekiston Respublikasining qonunlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi asosida va uni ijro etish uchun qabul qilinadi hamda uning normalari va prinsiplariga zid bo'lishi mumkin emas.

Ushbu prinsip to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining 2019-yil 24-maydagi "Sudning hal qiluv qarori haqida"gi 12-sonli qarorida ham tushuntirish berilgan. FPK 14-moddasiga muvofiq, sudning hal qiluv qarori qonunga asoslangan bo'lishi lozim. Boshqa qonun hujjatlari-ning qo'llanishiga, agar ular O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlariga zid bo'lmasagina, yo'l qo'yiladi.

Shu o'rinda ishlarning amaldagi qonunchilik asosida hal qilinish prinsipi, qonuniylik prinsipining mazmun-mohiyatini anglatmaydimi degan haqli savol tug'ilishi mumkin. Albatta, yo'q. Chunki ishlarning amaldagi qonunchilik asosida hal qilinish prinsipi asosan sud ishlarini yuritishda qaysi qonun normalarini tatbiq etish lozimligini anglatga, qonuniylik prinsipi mazmunan unga nisbatan kengroqdir. Fuqarolik sud ishlarini yuritish vazifalaridan biri ham qonuniylikni mustahkamlashdir. Ishlarning amaldagi qonunlar asosida hal qilinish prinsipi sudlarning nizolarni hal etishda qaysi qonunlarga amal qilishini tartibga soladi, zero qonuniylik prinsipi nafaqat sud, balki fuqarolik protsessual huquqiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun ham majburiydir. Qonuniylik prinsipi fuqarolik protsessida ishda ishtirok etuvchi shaxslarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik protsessual kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga aniq rioya etishlari va ularning talablarini bajarishlari shartligini bildiradi.

Shunday ekan, qonuniylik prinsipi jamiyat hayotining barcha jabhalarida amal qiladigan konstitutsiyaviy prinsiplardan biri hisoblanadi. Qonuniylik prinsipi odil sudlovni amalga oshirishni, huquqni to'g'ri qo'llashni, sud hal qiluv qarorining qonuniy, asosli va adolatli chiqarilishini, yuqori instansiya sudlari tomo-

nidan quyi sudlarning hal qiluv qarorlarining qonuniyligini tekshirib chiqishni ta'minlab beradi.

Qonuniylik prinsipi ayni paytda keng mu-nozarali va muhokamali mavzudur. Negaki, bugungi kunga kelib sudyalarning o'rtasida katta raqobat yuzaga kelmoqda va bunday holatlarda qonun normalari sudyalarning ixtiyoriga binoan tanlanadigan va sharhlanadigan ko'rinishda bo'lib qolmoqda. Umumhuquqiy va tarixiy jihatdan esa buning teskarisi bo'lib, sudyalarning qonun chiqaruvchi tomonidan qabul qilingan qonun normasini real vaziyatga nisbatan to'g'ri qo'llab, uni jamoatchilikka tushuntirish vazifasini bajarishgan. Lekin hozirgi kunga kelib shunday holatlarning guvohi bo'lishimiz mumkinki, ba'zi sudyalarning tomonidan qonun normalarini qo'llash va tushuntirish umumhuquq prinsiplarini ham cheklashga sabab bo'lmoqda [1].

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda qonuniylik prinsipi to'g'risida ko'plab huquqshunos olimlar o'z qarashlarini ilgari surishgan. Xususan, M.K. Treushnikov fikriga ko'ra, qonuniylik prinsipi – huquqning majburiy xulq-atvor qoidasi mazmunini belgilab beruvchi asoslantirilgan rahbariy g'oyalardir. Fuqarolik protsessual huquqida qonuniylik prinsipi sudlarning fuqarolik ishlari bo'yicha odil sudlovni amalga oshirishda faoliyatni tartibga solishga yo'naltirilganligi bilan izohlanadi [2].

I.M. Zaysevning fikricha, qonuniylik prinsipi sud va fuqarolik protsessining boshqa ishtirokchilarining huquqiy holatini, ishni ko'rib chiqish va hal qilishni, fuqarolar, tashkilotlarning huquq va manfaatlarini himoya qilishni tartibga solib turadi [3]. Ushbu fikrga qo'shilgan holda A.S. Fedina qonuniylik prinsipi – fuqarolik sud ishlarini yuritishda qonuniy hal qiluv qarori chiqarish hamda ularning ijrosini ta'minlashda huquqiy nizolarni hal qilishning qat'iy tartibini belgilab berishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, fuqarolik protsessida qonuniylik prinsipini o'rganishning dolzarbligi, birinchidan, sud faoliyatida inson huquq va erkinliklarining ustuvorligi-

ni ta'minlovchi ushbu prinsipning zamona-viy qarashlari bilan o'rganish, ikkinchidan, sud-huquq islohotlari jarayonida mazmuni o'zgartirilgan fuqarolik protsessining boshqa prinsiplarini tatbiq etish orqali uni amalga oshirish shartliligi bilan izohlanadi [4].

A.O. Dolgopyatning fikricha, "qonuniylikni barcha qonun hujjatlariga rioya qilish, deb tushunadigan bo'lsak, fuqarolik protsessidagi qonuniylik esa nafaqat qonun hujjatlariga qat'iy rioya qilish, balki qonuniy harakatlarni amalga oshirish va qonunda belgilangan huquq va majburiyatlarga amal qilish, ularni hurmat qilishni ham anglatadi [5].

Boshqa huquqshunos olimlarining fikriga ko'ra, "Qonuniylik prinsipi – populyar, ya'ni umumiy, ommaviy. Uni barcha huquq sohalarida uchratish mumkin, chunki barcha huquq sohalarining farqi turlicha bo'lsa-da, ularni birlashtirib turadigan yagona jihat mavjud – ularga qat'iy rioya qilish lozimligi. Bunday talab bo'lmasa, ular jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lmasdan, yo'qolib ketadi yoki huquq sohasining boshqa tarmoqlariga qo'shilib ketishi mumkin"[6].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, qonuniylik prinsipi tashkiliy xususiyatga ega bo'lgan umumhuquqiy prinsip bo'lib, fuqarolik sudlari tomonidan ishlarni fuqarolik protsessual normalariga qat'iy amal qilgan holda ko'rib chiqish va fuqarolik moddiy huquq normalariga rioya qilgan holda qaror qabul qilish majburiyatini ifodalaydi. Qonuniylik prinsipi fuqarolik protsessi ishtirokchilari tomonidan qonunlarga qat'iy va so'zsiz rioya qilish va ijro etishni, fuqarolik ishlarini o'z vaqtida tayyorlash va ko'rishni, sud majlisidagi tartibbuzarlarga nisbatan protsessual majburlov choralari qo'llashni, asossiz berilgan arizalarni qaytarish, rad etish, ish yuritishni to'xtatib turish yoki tugatish, arizani ko'rmasdan qoldirish, sud jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan moddiy va protsessual huquq me'yorlariga bir xilda qat'iy rioya qilinishini, fuqarolik ishi qonuniy hal etilishini ta'minlaydi.

Qonuniylik prinsipining ahamiyati yana sud qarorlarini apellyatsiya, kassatsiya, taf-tish tartibida tekshirishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Chunki ba'zi holatlarda quyi sudlar tomonidan yo'l qo'yilgan kamchiliklar, qonun buzilishlari yuqori sudlar tomonidan ushbu qarorlarning o'zgarishiga yoki bekor bo'lishiga olib keladi. Bu esa fuqarolarning huquq va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishning samarali tizimi joriy etilganligidan dalolat beradi.

Yangi qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi "Sudlar to'g'risida"gi Qonunining 8-moddasi "Qonuniylik prinsipi" deb nomlanib, unga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida odil sudlov qonunga muvofiq holda amalga oshiriladi.

Biroq O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan 2-bobida qonuniylik alohida prinsip sifatida o'z ifodasini topmagan. Bu borada xorijiy davlatlar fuqarolik protsessual qonunchiligiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, masalan, Qozog'iston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 6-moddasi "Qonuniylik prinsipi" deb nomlanadi [7].

Bizning fikrimizcha, qonuniylik prinsipining sud ishlarini yuritishdagi tutgan o'rni va ahamiyatidan kelib chiqqan holda uni fuqarolik protsessual qonunchiligida alohida modda sifatida rasman kiritilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Chunki mazkur prinsip O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida, Jinoyat kodeksining 4-moddasida, Jinoyat-protsessual kodeksining 11-moddasida va boshqa huquq sohalarining mustaqil prinsipi sifatida mustahkamlangan. Qolaversa, qonuniylik prinsipi xalqaro huquqiy prinsip hisoblanadi. Qaysi bir huquqiy demokratik davlatni olmaylik, albat-ta, shu yerda qonuniylik prinsipi amal qiladi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev juda to'g'ri ta'kidlaganidek, "Qonun ustuvorligi – bu davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari chiqarayotgan hujjatlar, mansabdor shaxslarning

xatti-harakatlari faqat va faqat Konstitutsiya hamda qonunlarga muvofiq bo'lishi shart, deganidir" [8].

Qonun ustuvorligi, shuningdek, shaxsga o'z huquq va erkinliklarini sud orqali himoya qilish, davlat organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalarining g'ayriqonuniy xatti-harakatlari ustidan sudga shikoyat qilish huquqini ta'minlaydi. Shuning uchun ham turli xalqaro tashkilotlar, tadqiqot markazlari tomonidan tuziladigan reytinglarda qonun ustuvorligiga alohida e'tibor qaratiladi. Jumladan, The World Justice Project xalqaro nohukumat tashkiloti dunyo bo'yicha har yili maxsus "Qonun ustuvorligi indeksi" yuritadi. "Transformatsiya indeksi", "Bertelsman xalqaro fondi", Jahon banki tomonidan yuritiladigan Davlat boshqaruvi sifati indekslarida qonun ustuvorligi farovonlikni ta'minlovchi ko'rsatkichlardan biri sifatida qayd etiladi [9].

Darhaqiqat, qonuniylik prinsipining fuqarolik protsessual qonunchiligida alohida modda sifatida rasman mustahkamlanishi sud ishlarini yuritishda qonun ustuvorligini, fuqarolik protsessi subyektlarining bir xilda qonunga bo'ysunishini, sudyalarning mustaqilligi prinsipini ta'minlaydi. Shunday ekan, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan 2-bobiga qonuniylik prinsipi to'g'risida yangi prim modda kiritish davr talabidir. Fuqarolik protsessual qonunchilikda ushbu prinsipning alohida norma sifatida mustahkamlanishi odil sudlovni amalga oshirishda qonun ustuvorligini ta'minlashga, sud qarorlarining qonuniy, asosli va adolatli bo'lishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari tahlili

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda erkin huquq prinsipi (dispozitivlik) muhim o'rin tutadi. Chunki ushbu prinsip ishtirok etuvchi shaxslarga ishni qo'zg'atish, bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish va ushbu bosqichning yakunlanishi jarayonidagi moddiy va protsessual huquqlardan foydalanish va amalga oshirishga imkon yaratadi.

Huquqshunos olim Sh.Sh. Shoraxmetovning fikriga ko'ra, "erkin huquq moddiy huquq hamda uni himoya qilish vositalari bo'lgan protsessual huquq me'yorlarini ishlatish huquqidir" [10].

A.V. Minashkin esa erkin huquq prinsipi moddiy va protsessual huquqlarni ishda ishtirok etuvchi shaxslar, birinchi navbatda, taraflar o'rtasida taqsimlanishidir deb hisoblaydi [11].

T.T. Aliyevning fikriga ko'ra, fuqarolik sud ishlarini yuritishda erkin huquq prinsipi – bu fuqarolik protsessual huquqi subyektlarining o'z moddiy va protsessual huquqlaridan erkin foydalanishida sud, prokuratura va boshqa davlat, jamoat tashkilotlarining faol ko'maklashuvi asosida mazkur huquqlarini erkin amalga oshirishidir [12].

R.A. Antoshishin fikricha, erkin huquq prinsipiga va fuqarolik ishlari umumiy qoidasiga muvofiq, ishda ishtirok etuvchi shaxslar tashabbuslari ta'siri ostida qo'zg'atiladi, rivojlantiriladi, o'zgartiriladi, bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tadi va o'z xohishiga ko'ra tugatiladi [13].

T.Y. Abova: "erkin huquq prinsipi fuqarolik protsessual huquqining boshqa prinsiplarini ham harakatga keltiruvchi asos hisoblanadi va u fuqarolik protsessining barcha bosqichlarida taraflarning tashabbusi bilan amalga bo'ladi" – deb ta'kidlaydi [14].

Yuqoridagi huquqshunos olimlar fikrlariga qo'shilgan holda shuni aytish mumkin, erkin huquq prinsipi bu fuqarolik protsessini boshlab beruvchi, boshqa prinsiplarni harakatga keltiruvchi, ularga rahbarlik vazifasini bajaruvchi prinsipdir. Fuqarolik protsessual huquqda erkin huquq prinsipi o'zining yoki boshqa shaxslarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqlari yoxud qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida fuqarolik protsessini vujudga keltirish, harakatlantirish va tugatish bilan bog'liq bo'lgan protsessual huquqlardan foydalanish erkinligidir.

Erkin huquq prinsipi faqat protsessual huquq normalarida emas, balki moddiy huquq normalarida (FK 9-moddasi) ham o'z aksini topgan.

Hozirgi kunda sud amaliyotida erkin huquq (dispozitivlik) prinsipini fuqarolik protsessual qonunchilikda aniq normada berilmaganligi ushbu prinsipni amalda qo'llashda turli xil muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bu borada boshqa davlatlarning fuqarolik protsessual qonunchiligini o'rganadigan bo'lsak, ularda ushbu prinsip yaxlit bir alohida normada prinsip sifatida mustahkamlangan. Masalan, Belarus Respublikasi FPKning 18-moddasi [15], Ukraina Respublikasi FPKning 13-moddasi [16], Estoniya Respublikasi FPKning "Ish yuritishning umumiy prinsiplari" deb nomlangan 1-bobi 4-moddasi [17], Armaniston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 12-moddasida Erkin huquq prinsipi alohida prinsip sifatida mustahkamlangan [18].

Yuqoridagi xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqqan holda FPKning 2-bobiga yangi prinsip sifatida "Erkin huquq (dispozitivlik) prinsipi"ni kiritish maqsadga muvofiq.

Fuqarolik protsessida tortishuvchilik prinsipi sud ishlarini yuritishda amal qiladigan maxsus prinsiplardan biri hisoblanadi. Tortishuvchilik prinsipi erkin huquq prinsipi bilan birgalikda taraflarning huquqlarini himoya qilish, obyektiv haqiqatni aniqlash, ishda sud faoliyatining muvaffaqiyati uchun katta ahamiyatga ega hamda protsessual huquq va majburiyatlarning amalga oshirilishida davlat va jamoat yordamini ta'minlaydi.

Fuqarolik protsessida tortishuvchilik butun protsess davomida da'vogar va javobgarlarning huquqiy bahslashuvi shaklida ro'y berishida ifodalanadi. Taraflar o'z talab va e'tirozlarni isbotlash uchun sudga dalillar taqdim etadilar va tushuntirishlar beradilar. Ularning tushuntirishlari, fikr va xulosalari og'zaki eshitiladi. Fuqarolik ishiga izohlar yozma ravishda taqdim etilgan bo'lsa ham, suddagi ish materiallari og'zaki ravishda tek-

shiriladi. Sud majlisida og'zaki tekshirilgan vaqtda aniqlangan va tasdiqlangan materiallarga sud qaroriga asos qilib olinadi [19].

Tortishuv taraflarning qonuniy bahsidir, ular tenghuquqlilik bilan barcha kuchlarini o'z g'alabalarini ta'minlashga qaratishadi [20].

Fuqarolik protsessida *Due process (tegishli jarayon)* doktrinasiga ko'ra, dalillarni taqdim etish huquqi: fuqarolik ishlari bo'yicha taraflar o'z da'volari yoki himoyalarni qo'llab-quvvatlash uchun tegishli dalillarni taqdim etish huquqiga ega. Bunga hujjatlar, guvohlarning ko'rsatmalari va ekspert ko'rsatmalari kiradi. Fuqarolik ishlari bo'yicha dalillar va ish yuritish qoidalari dalillarning adolatli va tartibli taqdim etilishini ta'minlashga qaratilgan [21]. Ushbu doktrinaning asosiy g'oyasi ham taraflar o'rtasida tortishuvchilik prinsipini ro'yobga chiqarish hisoblanadi.

Amaldagi FPKning 10-moddasida tortishuvchilik prinsipining mazmun-mohiyati haqida hech qanday qoida belgilanmagan. Bizning fikrimizcha, ushbu moddada tortishuvchilik prinsipining mazmun-mohiyatini anglatib turadigan, ya'ni har bir taraf ish uchun ahamiyatli bo'lgan va o'z da'volari yoki e'tirozlari uchun asos bo'lgan holatlarni isbotlashi shartligi, sud mustaqillik, xolislikni ta'minlagan holda dalillarni olishda ishda ishtirok etuvchi shaxslarga yordam berishi, fuqarolik ishlarini ko'rib chiqish va hal qilishda dalillarni har tomonlama va to'liq tekshirishi, faktik holatlarni aniqlash va qonunni to'g'ri qo'llash bo'yicha qoidalar mustahkamlanishi davr talabidir. Bu borada boshqa davlatlar tajribasini o'rganadigan bo'lsak, masalan, Rossiya Federatsiyasi FPKning 12-moddasi, Qozog'iston Respublikasi FPKning 15-moddasi, Ukraina Respublikasi FPKning 12-moddasida tortishuvchilik prinsipining mazmun-mohiyati to'liq bayon etilgan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 10-moddasini yangi tahrirda qabul qilish davr talabidir.

Fuqarolik sud ishlarini yuritishda protsess ishtirokchilarining protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish holatlari ko'payib bormoqda. Chunki FPKda protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish tushunchasi, uning oqibatlari berilmagan. Shuning uchun ushbu tushunchaning mazmun-mohiyatini yoritib berish, protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish tushunchasini tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Q.S. Avezovning fikriga ko'ra, "suiiste'mollik moddiy va protsessual huquqda o'ziga xos xususiyatga ega. Moddiy huquqda suiiste'mollik "shikana" qoidasida o'z ifodasini topgan. Bunda suiiste'mollik shaxs huquqlarining amalga oshirishi o'zgalarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi sifatida tushuniladi. Shu sababli huquqiy munosabat ishtirokchilari o'z harakatlarida halollik va oqilonalikka rioya etishlari talab etiladi. Protsessual huquqda ham huquqlarni suiiste'mol qilish masalalari dolzarbdir. Bunda protsessual-huquqiy munosabat ishtirokchisi o'z huquq va qonuniy manfaatlarini amalga oshirishda ikkinchi tarafning manfaatlariga putur yetkazmasligi, o'z huquqlarini ta'minlash maqsadiga qarama-qarshi harakat qilmasligi va shu yo'l bilan boshqa shaxs huquqlarini buzmasligini zarur deb hisoblaydi" [22].

T.P. Podshivalov: "Suiiste'mol qilish – sud muhokamasi ishtirokchilarining nizoni hal qilish maqsadlariga monelik qiladigan har qanday harakatlar", – deb tushunadi [23].

D.Y. Zaykov protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish ishda ishtirok etuvchi shaxslar tomonidan protsessual foyda olish maqsadida amalga oshirilishini, protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishning oqibati esa protsessning boshqa ishtirokchilariga protsessual zarar yetkazishini qayd etadi [24].

A.A. Jukovning fikriga ko'ra, protsessual huquqni suiiste'mol qilish deganda, ishda ishtirok etuvchi shaxs tomonidan sud majlisini buzishga, sud jarayonini kechiktirishga,

ishni ko'rib chiqishga to'sqinlik qilishga va qonuniy hamda asosli sud hujjatini qabul qilishga qaratilgan protsessual harakatlar (harakatsizlik) sodir etilishi, shuningdek, ishda ishtirok etuvchi shaxs tomonidan talabnoma yuborish yoki nizoni sudgacha hal qilish tartibini buzish tushuniladi [25].

Ushbu fikrlaridan ko'rinib turibdiki, protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish deganda asosan odil sudlovni amalga oshirishga to'sqinlik qilish, dalillarni sudga vaqtida taqdim etmaslik, sud va ishda ishtirok etuvchi shaxslarning ortiqcha vaqtini olish va atayin sud jarayonini kechiktirish kabi holatlarni tushunishimiz mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, "Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish" tushunchasiga quyidagicha ilmiy ta'rif berish mumkin: Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish – bu fuqarolik sud ishlarini yuritish ishtirokchilarini qonunda nazarda tutilgan protsessual huquqlardan insofsiz foydalanish bo'lib, uning maqsadi sud protsessi-ning normal borishiga to'sqinlik qilish, sud jarayonlarini sekinlashtirish, muddatlarni cho'zish, sud protsessi ishtirokchilari vaqtini olish, ularga ham moddiy, ham protsessual zarar yetkazishdir.

Shuni ta'kidlash lozimki, protsessual huquqni suiiste'mol qilish, umuman olganda, huquqni suiiste'mol qilishning bir turi hisoblanadi. Ushbu prinsip fuqarolik sud ishlarini yuritishni intizomga solishga qaratilgan. FPKning 40-moddasida ishda ishtirok etuvchi shaxslar o'zlariga berilgan barcha protsessual huquqlardan insofli ravishda foydalanishi lozimligi belgilangan.

Shunday qilib, biz protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishga xos bo'lgan bir qator xususiyatlarni ko'rsatishimiz mumkin:

1. Qonunda belgilangan protsessual huquqlardan insofsiz foydalanish. Shaxs o'z protsessual huquqlaridan qasddan protsess va uning ishtirokchilari zarariga foydalanadi va shu bilan sud qarorining qabul qilinishini sekinlashtiradi.

2. Rasmiy ravishda protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish qonuniy harakatga o'xshaydi.

3. Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishdan maqsad huquqni suiiste'mol qilgan taraf uchun salbiy qaror qabul qilinishiga to'sqinlik qilish yoki o'z manfaatlarini ko'zlab protsessni kechiktirish, masalan, zarur yoki qo'shimcha dalillarni qidirishdir.

Huquqni suiiste'mol qilishga qaratilgan harakatlarga bahoni sud beradi, agar sud buni zarur deb hisoblasa, kodeksda nazarda tutilgan salbiy oqibatlarni qo'llaydi.

Boshqa huquqiy prinsiplar singari, qonunni, shu jumladan, protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi prinsipi ham huquqiy normalar tizimida ifodalangani. Misol uchun, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 21-moddasida inson o'z huquq va erkinliklarini amalga oshirishda boshqa shaxslarning, jamiyat hamda davlatning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga putur yetkazmasligi shartligi belgilangan. Ushbu qoida nafaqat jismoniy shaxslarga, balki yuridik shaxslarga nisbatan ham qo'llanadi.

Agar xorijiy davlatlar tajribasiga qarasa, unda ko'plab mamlakatlarda huquqlarni suiiste'mol qilishni taqiqlash konstitutsiyaviy prinsip bo'lib, bevosita mamlakatning asosiy qonuni matnida mustahkamlangan. Masalan, Yaponiya Konstitutsiyasining 12-moddasida xalq erkinlik va huquqlarni suiiste'mol qilishdan saqlanishi lozimligi ko'rsatilgan [26]. Gretsiya Respublikasi Konstitutsiyasining 25-moddasiga asosan huquqlarni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi belgilangan [27]. Xuddi shunday qoidalar Bolgariya Konstitutsiyasining 57-moddasida [28], Germaniya Konstitutsiyasining 74-moddasida [29] va boshqa bir qator davlatlar Konstitutsiyalarida ham mustahkamlangan.

Bundan tashqari, ushbu prinsip fuqarolik protsessida muayyan harakat amalga oshirishni taqiqlash (huquqni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi) shaklida tartibga soluvchi

ta'sirga ega, ammo fuqarolik protsessual qonun hujjatlarida bu prinsip to'g'risida aniq tushuncha va mezonlar shakllantirilmaganligini hisobga olish lozim. Fuqarolik protsessual qonunchiligida ushbu qoida prinsip sifatida mustahkamlanmasa, sudlar uchun sud muhokamasining normal o'tishini ta'minlash qiyin bo'ladi.

Armaniston Respublikasi FPKning 14-moddasida protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi qoidasi alohida prinsip sifatida kiritilgan [30].

Yuqoridagilarga asoslanib, O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi tomonidan sudlarga tavsiyalar ishlab chiqish orqali protsessual huquqlarni suiiste'mol qilganlik uchun javobgarlikni belgilaydigan FPKga o'zgartirishlar kiritish, huquqlardan belgilangan doirada foydalanish va suiiste'mol qilish chegaralarini belgilashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu borada Q.S. Avetisyan ham "O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksiga o'zining protsessual huquqlarini suiiste'mol qiluvchi shaxs zimmasiga sud xarajatlarini yuklash haqidagi norma kiritish to'g'risidagi taklifni ilgari surgan" [22].

Bizni fikrimizcha, sud tomonidan protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi va huquqbuzarlik uchun javobgarlik to'g'risida protsess boshlanishidan oldin ogohlantirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Kelgusida O'zbekiston Respublikasi FPKning "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan bobga "Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilmaslik" nomli yangi prinsipni kiritish maqsadga muvofiq. Fuqarolik protsessi doirasida protsessual huquqlarni suiiste'mol qilishga yo'l qo'yilmasligi prinsipining ahamiyati shundan iboratki, u birinchidan, huquqlar suiiste'mol qilinishining har qanday shaklining oldini olishga qaratilgan profilaktik funksiyani bajaradi. Ikkinchidan, fuqarolik protsessi ishtirokchilarining protsessual huquqlari mazmunini aniq belgilash, ushbu huquqlarni amal-

ga oshirish chegaralarini belgilash va ularni amalga oshirish mexanizmini optimallashtirish imkonini beradi.

Xulosalar

Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplarini ilmiy-nazariy tahlil qilgan holda quyidagi nazariy xulosalar, taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Qonuniylik prinsipi tushunchasi ilmiy-nazariy tahlil etilib, quyidagicha ilmiy ta'rif ishlab chiqildi: Qonuniylik prinsipi – bu odil sudlovni amalga oshirishda fuqarolik protsessi ishtirokchilari tomonidan qonunlarga qat'iy va so'zsiz rioya qilish va ijro etishni, sudlar tomonidan fuqarolik ishlarini O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Fuqarolik protsessual kodeksi va boshqa qonunchilik hujjatlariga qat'iy amal qilgan holda ko'rib chiqish, hal etish hamda adolatli qaror qabul qilishni ta'minlaydigan prinsipdir.

2. Erkin huquq prinsipi tushunchasi ilmiy-nazariy tahlil etilib, quyidagicha ilmiy ta'rif ishlab chiqildi: Erkin huquq prinsipi – bu fuqarolik protsessini boshlab beruvchi, boshqa prinsiplarni harakatga keltiruvchi, ularga rahbarlik vazifasini bajaruvchi prinsipdir. Fuqarolik protsessual huquqda erkin huquq prinsipi – bu o'zining yoki boshqa shaxslarning buzilgan yoki nizolashilayotgan huquqlari yoxud qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilish maqsadida fuqarolik protsessini vujudga keltirish, harakatlantirish va tugatish bilan bog'liq bo'lgan protsessual huquqlardan foydalanish erkinligidir.

3. Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish tushunchasiga quyidagicha ilmiy ta'rif ishlab chiqildi: Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish – bu fuqarolik sud ishlarini yuritish ishtirokchilarini qonunda nazarda tutilgan protsessual huquqlardan insofsiz foydalanish bo'lib, uning maqsadi sud protsessining normal borishiga to'sqinlik qilish, sud jarayonlarini sekinlashtirish, muddatlarni cho'zish, sud protsessi ishtirokchilari vaqtini olish, ularga ham moddiy, ham protsessual zarar yetkazishdir.

4. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan 2-bobiga qonuniylik prinsipi to'g'risida yangi prim modda kiritish taklif etiladi:

7¹-modda. Qonuniylik prinsipi

Sudya, ishda ishtirok etuvchi shaxslar va odil sudlovni amalga oshirishga ko'maklashuvchi shaxslar, shuningdek, fuqarolik sud ishlarini yuritishda ishtirok etayotgan barcha shaxslar odil sudlovni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, ushbu kodeks va O'zbekiston Respublikasi boshqa qonunlariga aniq rioya etishlari va ularning talablarini bajarishlari shart.

5. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 10-moddasini quyidagi mazmunda bayon etish taklif etiladi:

"Fuqarolik sud ishlarini yuritish taraflarning tortishuvi va teng huquqliligi asosida amalga oshiriladi.

Har bir taraf ish uchun ahamiyatli bo'lgan va o'z da'volari yoki e'tirozlari uchun asos bo'lgan holatlarni isbotlashi shart.

Sud mustaqillik, obyektivlik va xolislikni ta'minlagan holda jarayonni boshqaradi va ishning holatlarini to'liq va xolis o'rganish bo'yicha taraflarning protsessual huquqlaridan to'liq foydalanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Sud ishda ishtirok etuvchi shaxslarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi, protsessual harakatlarni amalga oshirish yoki qilmaslik oqibatlari haqida ogohlantiradi, ularning huquqiy pozitsiyalari va dalillarini aniqlaydi, ular bilan ishning holatlarini muhokama qiladi va ushbu kodeksda nazarda tutilgan hollarda ularga o'z huquqlarini amalga oshirishda yordam beradi.

Sud fuqarolik sud ishlarini yuritish vazifalaridan kelib chiqib, tarafning asoslantirilgan iltimosiga binoan yoki o'z tashabbusi bilan ish materiallarini to'plash va o'rganish, taraflarning dalillari asosililigini va sudga taqdim etilgan dalillarning ishonchliligini tekshirish choralarini ko'radi.

Sud tomonlarga teng va hurmat bilan munosabatda bo'ladi".

6. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan 2-bobiga erkin huquq (dispozitivlik) prinsipi to'g'risida yangi prim modda kiritish taklif etiladi:

16¹-modda. Erkin huquq (dispozitivlik) prinsipi

"Fuqarolik ishlari bo'yicha sudda ish tараflar, uchinchi shaxslar, ularning vakillari, ariza beruvchilar va sudda ko'rilayotgan alohida tartibda yuritiladigan ishlar bo'yicha boshqa manfaatdor shaxslar, buyruq tartibida ish yuritishda undiruvchi va qarzdor, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar, jamoat birlashmalarining ma'muriy va boshqa ommaviy huquqiy munosabatlardan yuzaga kelmaydigan qarorlari hamda ular mansabdor shaxslarining shunday harakatlari (harakatsizligi) yuzasidan nizolashish to'g'risidagi ishlarda fuqaro, mansabdor shaxslar va ishning yakunidan manfaatdor bo'lgan shaxslar, prokuror, ishda boshqa shaxslarning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishda ishtirok etadigan davlat boshqaruvi organlari, tashkilotlar va ayrim fuqarolarning arizasi asosida qo'zg'atiladi.

Ishning natijalaridan qonuniy manfaatdor bo'lgan shaxslar o'z moddiy va protsessual huquqlarini boshqa shaxslar va davlatning huquqlari va qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini buzmaganda erkin tasarruf etish huquqiga ega.

Taraflar kelishuv bitimini yoki mediativ kelishuvni tuzib, nizoni o'zaro talablarning to'liq hajmida yoki qisman hal etishi mumkin.

Da'vogar bildirilgan talablarning asosini yoki predmetini o'zgartirishga, qo'shimcha talablar taqdim etishga, da'vo talablarining miqdorini oshirishga yoxud kamaytirishga, ulardan to'liq yoki qisman voz kechishga haqli.

Da'vogar da'vodan voz kechishi, javobgar esa unga qarshi qo'yilgan da'voni to'liq yoki qisman tan olishi va qarshi da'vo taqdim etishi mumkin.

Sud hujjatlari ustidan ushbu kodeksda belgilangan tartibda ishda ishtirok etuvchi shaxslar, shuningdek, huquq va majburiyatlari yuzasidan sud tomonidan sud hujjatlari qabul qilingan shaxslar tomonidan shikoyat qilinishi mumkin.

7. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining "Fuqarolik sud ishlarini yuritish prinsiplari" deb nomlangan 2-bobiga "Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilmaslik" prinsipi to'g'risida yangi prim modda kiritish taklif etiladi:

16²-modda. Protssessual huquqlarni suiiste'mol qilmaslik

Fuqarolik sud ishlarini yuritish ishtirokchilari o'zlariga berilgan protsessual huquqlardan vijdonan foydalanishi va protsessual majburiyatlarga rioya qilishlari shart.

Protsessual huquqlarni suiiste'mol qilish sud tomonidan ushbu kodeksda nazarda tutilgan protsessual choralar qo'llanishi yoki qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa ta'sir choralari qo'llanishiga olib keladi.

REFERENCES

1. French R. The principle of legality and legislative intention. *Statute Law Review*, 2019, vol. 40/1, pp. 40–52. DOI: 10.1093/slr/hmy031. Available at: <https://academic.oup.com/slr/article-abstract/40/1/40/5238966>
2. Osnovnyye printsipy grazhdanskogo sudoproizvodstva [Basic principles of civil procedure]. Moscow, MSU Publ., 1991, p. 9.

3. Vikut M.A., Zaytsev I.M. Grazhdanskiy protsess Rossii [Civil procedure of Russia]. Moscow, Yurist Publ., 2001, p. 39.
4. Fedina A.S. Realizatsiya printsipa zakonnosti v grazhdanskom protsesse [Implementation of the principle of legality in civil proceedings]. Tver, 2002, p. 3.
5. Dolgopyat A.O. Ponyatiye i sodержaniye printsipa zakonnosti [The concept and content of the principle of legality]. 2008. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-soderzhanie-printsipa-zakonnosti-1/viewer>
6. Suleymanova K.M. Printsip zakonnosti v nauche grazhdanskogo protsessa [The principle of legality in the science of civil procedure]. Legal Science, 2016, vol. 6, p. 170.
7. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan [Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs>
8. Mirziyoyev Sh.M. Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir [The Constitution and the rule of law are the most important criteria for a legal democratic state and civil society]. Speech at the solemn ceremony dedicated to the 27th anniversary of the adoption of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. Available at: <https://president.uz/uz/lists/view/3119>
9. Mirakulov M. Konstitutsiya va qonunning ustunligi [Constitution and the rule of law]. Available at: https://constitution.uz/uz/pages/Konstitutsiya_ustunligi
10. Shoraxmetov Sh.Sh. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Adolat Publ., 2001, p. 39.
11. Minashkin A.V. Formirovaniye printsipov administrativnogo sudoproizvodstva [Formation of principles of administrative proceedings]. *Arbitrary and Civil Process*, 2005, vol. 2, p. 40.
12. Aliyev T.T. Sistema pechati na etape obzora vyyavila novyye resheniya tekushchikh problem, opredelyayushhiye situatsiyu [The printing system at the review stage revealed new solutions to current problems that define the situation]. *Law and Politics*, 2004, vol. 3, p. 116.
13. Antoshin R.A. Dispozitivnost' i sostyazatel'nost' v sudoproizvodstve: problemy nastoyashchego [Dispositiveness and adversarial nature in legal proceedings: problems of the present]. *Modern Law*, 2001, vol. 8, p. 43.
14. Abova T.Ye. Arbitrazhnyy sud v sudebnoy sisteme [Arbitration court in the judicial system]. *State and Law*, 2000, vol. 9, pp. 10–12.
15. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Respubliki Belarus' [Civil Procedure Code of the Republic of Belarus]. Available at: https://kodeksy-by.com/grazhdanskij_protsessualnyj_kodeks_rb.htm
16. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Respubliki Ukraina [Civil Procedure Code of the Republic of Ukraine]. 2004, No. 1618-IV. Available at: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30418564#pos=711
17. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Estonskoy Respubliki [Civil Procedure Code of the Republic of Estonia]. Available at: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked>
18. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Respubliki Armeniya [Civil Procedure Code of the Republic of Armenia]. Available at: <http://www.parliament.am/legislation>
19. Shoraxmetov Sh.Sh. O'zbekiston Respublikasining fuqarolik protsessual huquqi [Civil procedural law of the Republic of Uzbekistan]. Tashkent, Adolat Publ., 2001, p. 43.
20. Lifanov A.V. Nekotoryye osobennosti mediatsii v grazhdanskikh protsessakh [Some features of mediation in civil proceedings]. *International Journal of Gastronomic and Scientific Sciences*, 2021, p. 21.
21. Due process. Available at: https://www.law.cornell.edu/wex/due_process
22. Avezov Q.S. Iqtisodiy protsessda taraflarning huquqiy maqomini takomillashtirish masalalari [Issues of improving the legal status of parties in economic proceedings]. Tashkent, 2019, p. 15.
23. Podshivalov T.P. Zapret zloupotrebleniya protsessual'nymi pravami v arbitrazhnom protsesse [Prohibition of abuse of procedural rights in arbitration proceedings]. *Russian Justice*, 2014, vol. 9, pp. 17–23.

24. Zaykov D.E. Ponyatiye i sodержaniye zloupotrebleniya protsessual'nyimi pravami v arbitrazhnom i grazhdanskom sudoproizvodstve [The concept and content of abuse of procedural rights in arbitration and civil proceedings]. *Arbitrary and Civil Process*, 2014, vol. 9, pp. 45–52.

25. Zhukov A.A. Pravovyye sredstva vozdeystviya suda na protsessual'noye povedeniye storon v grazhdanskom sudoproizvodstve [Legal means of influencing the court on the procedural behavior of the parties in civil proceedings]. Moscow, 2022, p. 69.

26. Japanese Constitution. Available at: <https://legalns.com/download/books/cons/japan.pdf>

27. Constitution of Greece. Available at: <https://legalns.com/download/books/cons/greece.pdf>

28. Constitution of Bulgaria. Available at: <https://legalns.com/download/books/cons/bulgaria.pdf>

29. Constitution of Germany. Available at: <https://legalns.com/download/books/cons/germany.pdf>

30. Grazhdanskiy protsessual'nyy kodeks Respubliki Armeniya [Civil Procedure Code of the Republic of Armenia]. Available at: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=6196&lang=rus#2a>

YURIDIK FANLAR AXBOROTNOMASI ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК REVIEW OF LAW SCIENCES

Huquqiy ilmiy-amaliy jurnal
Правовой научно-практический журнал
Legal scientific-practical journal

2024-yil 4-son

VOLUME 8 / ISSUE 4 / 2024
DOI: 10.51788/TSUL.ROLS.2024.8.4.